

ПАВЛЕ ПАВЛОВИЋ

## Просветни и културни рад ССДС у Ваљеву пре првог светског рата\*

Највећи део социјалистичке пропаганде обављен је усменом речју: личној агитацијом. Главна дужност партијских и синдикалних активиста била је у вршењу те и такве службе у покрету. Свакој акцији општег значаја морала је претходити такође краћа или дужа агитација живом речи. Без тога није могло бити ништа ни започето ни довршено. Тек после двадесет и више година, од оснивања радничког покрета у Србији, могло се и у Ваљеву појавити и употребити оно познато „Прочитај и подај даље!”

Са најскромнијом библиотеком у некој кафанској салици, уредном продајом новина, брошура и књига, и са много разних седница, радничких, групних и општих конференција, крчен је трновити пут општег уздицања и просвећивања ондашњих полуписмених и неписмених занатских радника и калфи у Ваљеву.

Да би се колико — толико олакшало финансирање и издавање радничке штампе, које је због малог тиража било увек веома тешко, спроводило се онда свугде, па и у Ваљеву, са већим или мањим успехом „обавезно” претплаћивање кафана и берберница на „Радничке новине”. У тим локалима су се тада држали и читали сви грађански листови, па су раднички агитатори тражили од њихових власника да примају и социјалистичке новине. А свако одбијање давања 0.70 динара месечно претплате, повлачило би бојкотовање дотичне радње од стране организованих радника. Парола је гласила: „Ко неће радничку штампу — тај неће ни радничке грошеве!”

Ово настојавање имало је у Ваљеву, у годинама од 1903 — 1910. недовољно успеха, јер тадашњи мали број радничких породица није могао да врши јачи притисак на месарнице, бакалнице, хлебарнице, пиљарнице и друге радње.

---

\* Павле Павловић (1888—1971), новинар и публициста, истакнути партијски и синдикални радник прикупио је обимну грађу о радничком покрету у Ваљеву 1903—1913. године.

Из тог рукописа објављујемо овај извод.

Први обрачун за продатих 360 примерака „Радничких новина“ у Ваљеву, у износу од 12.60 динара послао је 1. августа 1903. године Аврам Букић. Онда је примерак продаван по 0.50 динара, а продавцу је припадао рабат од 30%.

А први добровољни прилог „Радничким новинама“ послали су из Ваљева 4. јула 1903. године Љуба Јовановић, Драгутин Милкић, Драгутин Мојковић, Драгутин Шљивић, Тодосије Јеремић, Никола Миливојевић, Милан Стојковић и Јова Константиновић по 0.50, Обрен Костић 1 динар, Милан Михајловић 0.40, Чедомир Првуловић и Михајло Каповић по 0.30, Михајло Петровић, Илија Павловић и Милорад Миловић по 0.20 динара, Мирко Обрадовић 0.25 за поштанску упутницу.

Партија и синдикати у Ваљеву имали су, од августа 1907. године, стални одбор за штампу и фонд за куповину социјалистичких књига за готово. Фонд је стваран од рабата добивеног продајом књига. Одбор је успевао, полако али постојано, да увећава број купаца „Радничких новина“, „Гадника“, брошура и књига. У томе одбору, који је повремено мењан и допуњаван, као и остала радна тела у покрету, нарочито су се истicali Богољуб Илић, абација и Никола Стефановић, кројач. Будући хронично болестан од срца, Стефановић је често морао свратити са улице у најближу капију и лећи на земљу, стављајући пакет новина или књигу под главу. Нико га није могао наговорити да одустане од тога по његов живот ризичног посла. Он је, као рођени Ваљевац, најбоље познавао место и људе: где ће наћи купце и како наплатити вересију. У томе је Стефановић заиста био незаменљив.

Из нађених обрачунских података се види како је расла потрошња социјалистичке штампе и литературе у Ваљеву.

У години 1908. извршено је 12 обрачуна са администрацијом „Радничких новина“ и у овим износима: 47.90, 45.90, 74.65, 69.88, 38.20, 31.60, 141.55, 100, 29.60, 77 и 65.55 динара. Укупно 804 динара. Значи да је у тој години продато у Ваљеву 22.972 примерка ових новина по 0.05 динара, равно 1.148,60, од чега је припало продавцу 344.59 динара. Просечна потрошња „Радничких новина“ у тој години била је дакле 154 примерка.

За 10 месеци у 1909. години обрачунато је са администрацијом листа 18.693 примерка. По 0.05 равно 934.65 динара, мање 280,40 динара за продавца. Исплаћени обрачуни: 50.30, 31.25, 77.90, 73.70, 61.50, 65.45, 64.60, 69.55, 71.10 и 59.80. Укупно 654,25 динара. Просечно по 149 примерака.

Ову разлику од 5 примерака мање просечне потрошње „Радничких новина“ вероватно је покривао повећани број претплатника, чему се у пракси увек тежило.

За 10 месеци 1911. године продато је 44.817 примерака новина по 0.05 динара равно 2240.85 динара, мање 672.25 у корист продавца. Администрацији послато: 274.30, 58,20, 158, 224.40, 183.65, 154, 203, 195.50 и 217.50. Укупно 1568.55 динара.

Просечна потрошња листа била је по 172 примерка од сваког штампаног броја.

За 10 месеци 1912. године послато је администрацији листа: 302.65, 209, 203.30, 215.80, 231.70, 237, 219.60, 226, 42.50, 37 и 25 динара. Укупно 1949.55 динара. За време од 1. марта до 31. децембра продато је 55.700 примерака

по 0.05 динара равно 2785, мање 835.50 динара у корист продавчевог процента.

Просечна потрошња листа била је око 213 примерака од сваког набављеног броја.

За 10 месеци 1913. године продато је у Ваљеву 57.633 примерка „Радничких новина“ по 0.05 равно 2881.65 динара, од чега је припало продавцу 864.49 динара, а послато администрацији: 44, 115.10, 199.40, 169.40, 205.45, 204.05, 193.55, 251.70, 301.80, 332.65 динара. Укупно 2017.10 динара.

Просечна потрошња листа била је око 221 примерак од сваког примљеног броја.

Из ових непотпуних података — за 1910. годину их уопште нема, а за 1909, 1911, 1912. и 1913. годину недостају по два месеца — могла се се установити оваква рекапитулација:

| У години | Месеци | Колико<br>Примерака | Бројева | Продато за<br>динара | Од тога<br>провизија<br>продавцу | Пслато<br>админис-<br>трацији | Просечна<br>потрошња |
|----------|--------|---------------------|---------|----------------------|----------------------------------|-------------------------------|----------------------|
| 1908.    | 12     | 22.972              | 149     | 1148.60              | 344.59                           | 804                           | 154                  |
| 1909.    | 10     | 18.693              | 125     | 934.65               | 280.40                           | 654.25                        | 149                  |
| 1911.    | 10     | 44.817              | 261     | 2240.85              | 672.25                           | 1.568.55                      | 172                  |
| 1912.    | 10     | 55.700              | 261     | 2785.                | 835.50                           | 1.949.55                      | 213                  |
| 1913.    | 10     | 57.633              | 261     | 2881.65              | 864.49                           | 2.017.10                      | 221                  |
|          | 52     | 199.815             |         | 9990.75              | 2997.23                          | 6.993.45                      |                      |

Према такође непотпуним подацима, примила је Социјалистичка књижара у Београду из Ваљева следеће обрачуне за узете књиге у 1907. 1908. и 1909. години:

6, 9, 6.50, 15, 30.90, 42.50, 15.70, 14, 17.10, 7, 6, 6.45, 7, 21, 11, 7, 28, 20, 3.20, 20, 11.45 и 17 динара, или годишње: 79, 116.65, и 105.25 динара. За обрачунатих 331.80 динара могло се онда набавити око 1000 мањих и већих брошура од по 10, 20 и 30 пара, и око 650 комада разних првомајских значки од по 10, 20 и 30 пара — тадашњих њихових цена.

У години 1911. примила је Књижара 23 исплате или доплате из Ваљева — једну више него за 3 раније године — у износу од 259.60 динара. У 1912. години 12 обрачуна са укупно 153.80 динара, а 1913. друге ратне године — само 5 са 41.55 динара.

Социјалистичком штампом, многобројним конференцијама — нарочито посебним радионичким — и повременим предавањима, долазили су постепено ваљевски радници до сазнања да сви закони друштвеног развита воде у класну борбу, која се као таква неумољиво поставља пред сваког радника и као питање пролетерске части, а велико интересовање за овакве састанке може се лепо видети на овоме примеру.

У увек пуној кафани, на житарској пијаци, коју је онда држао Бока Томашевић, захвални посетиоци пажљиво слушају политичка, привредна, синдикална, или која друга излагања већ добро увежбаног говорника, а иза кулиса простране „Абрашевићеве“ позорнице тискају се средњошколци Ваљевске гимназије.

Они су увек долазили само кроз кафанско дворниште, те тако сакривени од очију својих наставника и родитеља хватали сваку изговорену реч и мисао предавача.

Али, понекад је тамо на исти начин „залутала“ и група младих професора и сугласника, који такође заклоњени од „заних очију“ професора Живка Романовића, и од opakих загледања чивитарске чаршије, желе да чују револуционарну реч социјалистичког говорника.

У таквоме сусрету побегну иза кулиса, у мрачну кафанску авлију, или ћаци од професора, или професори од ћака! Али, дешавало се понекад, онда кад се говорило о каквоме крупном међународном догађају, или у моменту нарочито лепог излагања мисли говорникових, да се узјогуни ћачка потчињеност и да неочекивано попусти ауторитет наставника — разуме се само иза кулиса „Абрашевића“...

Негде у лето 1907. године основана је или обновљена — сигурних података о томе нема — радничка уметничка група „Абрашевић“, са певачким хором и дилетантском групом. На састанку управа свих организација усвојена је одлука Партије и узета обавеза од пододборских управа за одабирање певача и дилетаната из редова синдикалних чланова. У хор или драмску групу могао је ући само члан покрета. Други су се могли сврстати само у помажуће чланове, али без права решавања на скупштинама групе. За хор од око 20 певача изабран је за хоровођу Иван Деречић, кројачки радник, а за позоришног редитеља Кока Арсенијевић Ђевабшија.

У то време Ваљево је било без икаквих културних установа, односно једва се знало да негде у граду постоји некаква грађанска читаоница, у коју нико није свраћао, и некакав грађански певачки хор, који је понеки пут, о највећим празницима, певао у цркви. У зимским данима „гостовало“ би какво слабо путујуће позориште, а увек велики број државних чиновника, официра и разних интелектуалаца, траћали су своје слободно време беспосличени по кафанама.

На првој приредби основаног, или можда обновљеног „Абрашевића“, изведен је програм са кратким предавањем о животу и раду Косте Абрашевића, неколико хорских песама, две или три радничке декламације и позоришна једночинка „Први мај“.

„У комплетној ковачкој радионици“, са кулисама боје испрљаног зида и на њему насликаних разних ручних алатњика: чекића, клешта, француских кључева, турпија и сличних — радили су иза закључаних врата 6 шегрта и 1 калфица. Најнеупућенији између њих пита остале: зашто их је мајстор данас закључао у радионицу, зашто калфе нису јутрос дошле на рад, и шта све ово треба да значи.

Најразборитији између малих гараваца — коме су калфе у поверењу наредиле да тога јутра буде у радионици, ради извођења шегрта на мајску прославу — узима реч и обелодањује узроке због чега радници тога дана не раде и зашто је тога јутра послодавац побеснио, те их закључао у ковачницу.

После тога им један други између њих прича, на прост и детињастим начин све оно што је из прикрајка на једној синдикалној конференцији чуо и запамтио о Првом мају.

После таквога обавештавања и подужега договарања пала је на- прасна одлука, да се изађе кроз прозор из закључане радионице и побе- гне на првомајску прославу. Ови први и у сваком погледу најмањи диле- тани ваљевског „Абрашевића“, морали су претходно научити да складно ударају чекићима у наковањ, да спретно држе у кљештима „устијано“ гвожђе, и да се ваљано служе турпијом на шрафштуку.

На крају ове игре публика је бурно поздрављала своје мале „умет- нике“ — од којих ниједан није био ковач — док им је редитељ у кафан- ској кухињи с мучком скидао маске од пренатрпане шминке. Радничка омладина је нарочито била одушевљена овом првом „претставом“.

Већ од првих својих дана био је „Абрашевић“ веома користан орган покрета за културно-просветни рад, иако се ограничавао углавном на песме и рецитације, а било је и читавих месеци у години када је једино „Абрашевић“ показивао спољну активност покрета у Ваљеву. Било је то нарочито видљиво у данима зиме са неродном годином и дугом беспо- слицом, када су обамирале све значајније синдикалне акције. У свакој критичној ситуацији, када су била неопходна новчана средства: било за увођење штрајка — са исцрпљеном касом организације, било за пома- гање беспослених радника, „Абрашевић“ је био главни чинилац прире- даба, чији су приходи покривали ове потребе.

У 1908. години приређена је у Ваљеву бучна свечаност, ради дочека прве железничке композиције, која је довукла тадашњу дебелу бирокра- тију из дирекције железница.

Месне власти и приређивачки одбор грађана беху позвали и радни- чке синдикате да корпоративно учествују у овој свечаности. Али заједни- чка седница партијског и синдикалног руководства отклони овај позив, уз овакву мотивацију:

Код свих радова на изградњи пруге Ваљево — Обреновац владао је од почетка до краја, режим неограниченог експлоатисања више стотина радника. Ниједна грађевинска секција није ни пристојно ни уредно пла- ћала своје раднике, а код сваке исплате вршена су лоповска закидања понако ништавних надница. Велики број радника и сељака озлеђен је на земљаним и пружним радовима и по каменоломима, а немали број их је тако отерао и у смрт или доживотно инвалидство. Нико од унесрећених нији добио никакву одштету.

Одговор се завршавао оваквом изјавом:

Ми, радници, најбоље знамо ценити рад и његово стварање, па ћемо тек у социјалистичком друштву, када будемо градили своје железнице, и ми прослављати поласке и доласке првих искривених возова. Сада пак, кад скоро увек морамо да пешачимо поред железничких пруга, сматрамо да нема никаквог смисла учествовати у некаквој заједничкој прослави са нашим класним непријатељима.

Такав је био смисао одговора, који је на пленуму синдиката једно- гласно прихваћен, а када је затражено од представника „Абрашевића“ да се и они изјасне, јер је и „Абрашевић“ био позван да са својим хором учествује у свечаности, они су изјавили:

Никада ми нећемо певати ни за буржоазију ни са буржоазијом!...